

Žitá logika ochrany kultúrnej krajiny

Rozum je svetlo, ktorým máme prírodu osvietiť – nie zapáliť...

G. Leopardi

Na úvod tri pozitivistické premisy

Predpokladajme, že v Komisii IUCN (Medzinárodnej únie ochrany prírody) pre národné parky a chránené územia nepracovali hlupáci, keď v roku 1992 po podrobnej analýze pôvodných 10 kategórií jednotnej kategorizácie chránených území (platnej od r. 1978), predložili na 4. svetovom kongrese národných parkov a chránených území vo venezuelskom Caracase na schválenie nové kritériá k ochrane a manažmentu pre 6 nových kategórií chránených území. Predpokladajme tiež, že v tom istom roku ani vo Výbore UNESCO pre Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva nepracovali laici, keď pripravili nové kritériá pre ďalšiu kategóriu mimoriadnej univerzálnej hodnoty Svetového dedičstva - kultúrnu krajinu. A napokon predpokladajme, že v čase nastupujúceho rozširovania/zjednocovania Európy, aj členovia Skupiny expertov Rady Európy vedeli čo činia, keď predložili Konferencii ministrov Rady Európy, konej vo Florencii 20. októbra 2000, na schválenie – a k otvoreniu na podpis členským štátom EÚ - konečnú verziu Európskeho dohovoru o krajine.

Čo vytvorili múdri ľudia z IUCN

Napríklad Kategóriu IUCN č. V - chránené suchozemské (krajinné)/morské územie: územie, ktoré získalo dlhodobou súčinnosťou človeka a prírody špecifický charakter výnimočných estetických, ekologických a/alebo kultúrnych hodnôt, často má jedinečnú biologickú rozmanitosť. Pre ochranu, zachovanie a ďalší vývin územia je nutné nerušené pokračovanie tohto tradičného spolužitia, a preto jeho manažment je zameraný predovšetkým na ochranu týchto hodnôt územia. Zodpovedajúca kategória systému z roku 1978, ako aj jej ekvivalent v právnom systéme SR, je **chránená krajinná oblasť**. V Európe patria do tejto kategórie predovšetkým prírodné parky, regionálne parky, krajinné parky alebo britské národné parky (aj napr. NP Balaton). Chráni sa ňou **tradičná kultúrna krajina**, ktorej sa prikladá rovnaká hodnota ako nedotknutej prírode.

Výberové kritériá:

- územie zahŕňa krajinu (a/alebo pobrežie a/alebo ostrov v rámci morského územia), vyznačujúce sa mi-

moriadnou krajinou krásou. Obsahuje rôzne stanovištia, ako aj rastlinné a živočíšne druhy, práve tak, ako výnimočné alebo tradičné formy využívania krajiny, ale taktiež špecifickú sociálnu skladbu, prejavujúcu sa v osídlení, miestnych zvykoch a obyčajoch alebo náboženských tradíciách;

- územie ponúka možnosti rekreácie, ktoré musia byť v súlade so spôsobom života a tradičnými spôsobmi hospodárenia jeho obyvateľov.

Manažmentové ciele:

- udržiavanie harmonickej interakcie prírody a ľudských zásahov prostredníctvom ochrany krajiny, ako aj pokračovaním v tradičných spôsoboch využívania krajiny (vrátane architektúry), ale aj zachovaním sociálnej a kultúrnej osobitosti;

- podpora takého spôsobu života a hospodárenia, ktorý je v súlade s prírodou, a udržiavanie tradičnej sociálnej a kultúrnej skladby tamojších sídiel;

- zachovanie rozmanitosti krajiny a v nej sa vyskytujúcich druhov a ekosystémov;

- v prípade potreby ukončenie a ďalšie zamedzenie takého nadmerného alebo nevhodného využívania, ktorého rozsah alebo druh je neprimeraný;

- vytvorenie turistickej a rekreačnej ponuky, ktorá je v súlade so špecifickými vlastnosťami územia;

- podporovanie takých aktivít v rámci vedy a kultúry, ktoré prinášajú domácejmu obyvateľstvu trvalý ošoh a ktoré sú vhodné na zvyšovanie verejného povedomia v ochrane prírody a krajiny;

- zabezpečenie výhod pre domáce obyvateľstvo a zvýšenie ich blahobytu prostredníctvom poskytovania prírodných produktov (napr. z lesníctva a rybárstva) a služieb (ako napr. čistej vody alebo príjmov z „mäkkej“ turistiky).

Kompetencie: Vlastníkom celého územia síce môže byť štát, ale zvyčajne pozostáva z mozaiky súkromného a verejného vlastníctva, čo podmieňuje diferencovanú starostlivosť. Tento rozličný manažment musí podliehať spoločnému plánovaniu alebo iným kontrolným mechanizmom, a pokiaľ je to potrebné (nevyhnutné), zabezpečuje sa pomocou finančného príspevku štátu alebo inými spôsobmi podpory. Len tak možno natrvalo zachovať kvalitu krajiny a tradičných zvyklostí, obyčajov a hodnotu územia. Pre natoľko rozmani-

Krajina pod Spišským hradom od Dreveníka

té formy využívania týchto chránených území je preto dobrý manažmentový plán (program starostlivosti) ešte dôležitejší ako v ostatných kategóriách. Aby sa naplnili manažmentové ciele, mala by podstatná časť tohto typu územia podliehať starostlivosti, ktorá je v súlade s ochranou prírody. Aj táto kategória chráneného územia vyžaduje právny základ a nezávislú správu, ktorá je oprávnená územie manažovať, má potrebné právomoci a je vybavená personálom a finančnými prostriedkami, potrebnými na zabezpečovanie plnenia manažmentových cieľov.

Klesajúca striktnosť ochrany jednotlivých kategórií IUCN (od kategórie I po VI) ešte vôbec neznamená, v očiach IUCN, nižší význam danej kategórie chránených území – každé chránené územie má svoje nezapustiteľné poslanie. Ba navyše – pre chránenú krajinú oblasť značí vyššie nároky na sofistikovanosť – vyžaduje si vysoké majstrovstvo manažérskych zručností správy tohto územia v práci s verejnosťou.

Zákomom NR SR č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny je v § 18, ods. (1) definovaná chránená krajinná oblasť omnoho stručnejšie ako „rozsiahlé územie, spravidla o výmere nad 1 000 ha, s rozptýlenými ekosystémami, významnými pre zachovanie biologickej rozmanitosti a ekologickej stability, s charakteristickým vzhľadom krajiny alebo so špecifickými formami historického osídlenia“, na ktorom platí druhý stupeň ochrany (podľa ods. 2). To je presne ten istý stupeň ochrany ako na území ochranného pásma národných parkov (§ 17, ods. 4). Teda aj **ekotónová krajina ochranného pásma národného parku je/má byť kultúrnou krajinou**, aby tak plnila svoje špecifické poslanie rovnaké, ako pre chránenú krajinú oblasť vymenované vyššie...

Čo uznali experti UNESCO

Aj keď pojem kultúrna krajina nepatrí medzi najmladšie termíny krajinnej ekológie, prvým medzinárodným právnym nástrojom jej ochrany sa stala až v decembri 1992 (po dekáde diskusií) Príloha č. 3 (Operational Guidelines Annex 3) dopĺňajúca Dohovor o svetovom kultúrnom a prírodnom dedičstve definíciou 3 kategórií výnimočnej univerzálnej hodnoty pre kultúrne krajiny. Už v roku 1993 sa však podarilo zapísať do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva, prvýkrát v kategórii kultúrna krajina, Národný park Tongariro z

Sivá Brada

Nového Zélandu. To bolo presne v roku úspešného zápisu kultúrnych pamiatok chránených v lokalitách okolia Spišského hradu a lokalit v území CHKO Štiavnické vrchy so sídlom v Banskej Štiavnici do tohto zoznamu - ale ešte v kategórii kultúrneho dedičstva (Cartagena). V roku 1996 sa dostal na tento prestížny zoznam - tiež už v novej kategórii kultúrna krajina - areál Lednicko-valtického parku na Morave. V roku 1999 podobne uspeli Národný park Hortobágy z Maďarska a poľská Kalwaria Zebrzydowska. Áno, to je práve tá lokalita, z ktorej v roku 1666 priniesli inšpiráciu k tvorbe kalvárie na travertínovej kope Pažica západne od Spišskej kapitulky, teda základu dnešnej symbolickej krajiny, časti genia loci krajiny pod Spišským hradom. Dosť námetov na kladenie otázok, však? Odpoveďou na ne bude naša cesta (tao) k tvorbe kultúrnej krajiny Spiša: dnes rozšírením súčasného SKD *Spišský hrad a pamiatky jeho okolia o Levoču a dielo Majstra Pavla na Spiši*; a ďalej postupne a trpezlivo kráčať od zápisu SPD *Dobšinská ľadová jaskyňa, Stratenská jaskyňa a jaskyňa Psie diery*, s konnomináciami krasových dolín Slovenského raja, dreveného artikulárneho kostola v Kežmarku, možno raz aj tetralaterálnej Mariánskej púťnej cesty (lebo aj takúto kategóriu svetového dedičstva už UNESCO dnes pozná).

Osem revitalizačných táborov za šesť rokov realizácie Projektu revitalizácie poľnohospodárskej krajiny v ochrannom pásme NP Slovenský raj (usporadúvaných od r. 2002 v spolupráci Správy NP Slovenský raj s OZ Zachráňme Letanovský mlyn a OZ Tatry) v predstihu ponúka skúsenosti s participatívnou implementáciou Európskeho dohovoru o krajine v území Mariánskeho údolia na hornej časti povodia Hornádu.

Prečo Rada Európy chráni krajinu

Rozpoznajúc kľúčový význam efektívnej ochrany krajiny pre všetky formy ochrany prírody, životného prostredia a človeka uprostred nich, sa Európa rozhodla chrániť všetky typy európskej krajiny, na rozdiel od UNESCO, Európskym dohovorom o krajine (EDoK), a to nielen tie s mimoriadne výnimočnou univerzálnou hodnotou, ako sú kultúrne krajiny v Svetovom dedičstve a národné parky v kategórii I podľa IUCN. Samozrejme, v EDoK poukázala aj na ideál krajiny, ku ktorej cieľovej kvalite sa má jej

manažment blížiť. Má byť hľadaný a tvorený participatívnym, teda kultúrnym, spôsobom. Týmto ideálom je krajina kultivovaná ľuďmi a spätne kultivujúca ich spoločnosť: teda kultúrna krajina. Kultúrna, nie civilizovaná (znásilňovaná, devastovaná...) krajina...

Nuž teda prečo chráni zjednocujúca sa Európa práve krajinu? Európska únia má síce spoločnú vlajku, hymnu, parlament, právne normy, menu (možno raz aj ústavu), „ale kým nemá zakladateľskú mytológiu, príbehy o hrdinoch a obetiach, príbehy o živote a smrti, tak nebude mať ani dušu,“ píše Leon de Winter (Kto vie, kde lieta duša Európy?, Sme, 2004). Rada Európy dobre vytušila, že tou spoločnou dušou (geniom loci) Európy je jej (kultúrna) krajina, a preto si ju chce a bude chrániť. K tomu nech nám všetkým Európanom slúži Európsky dohovor o krajine.

Záverečná vízia v časoch globalizácie tlakov rozvojárskej lobby na prírodu a krajinu

V marci tohto roku začína Nórsko stavať v arktickom súostroví Svalbard globálnu semennú banku, ktorá má do budúcnosti uchovať (ochrániť pred katastrofami) všetky známe druhy potravinárskych plodín sveta, teda to, čo sa ešte zachovalo z plodov kultivácie Zeme druhom Homo sapiens. Ďalší výsledok kultivácie našej planéty človekom - diverzita kultúrnych krajín - sa tam, prirodzene, nepomestí. Napokon aj načo, veď kde inde ako v nich je nám súdené žiť, a preto si ich musíme chrániť in situ, kultúrnym správaním sa ku krajine.

Prírodná logika nás teda vedie cestou postupnej premeny/aproximácie ochranných pásiem národných parkov a celých chránených krajinných oblastí (CHKO) na kultúrnu krajinu. Premeny trpezlivo a cielavedome vykonávanej v spolupráci s ľuďmi, ktorí v nej žijú.

Pohľad na siluetu NP Slovenský raj cez Myšiu hôrku - slovenské Mykény

Následkom tejto aproximácie je rozširovanie (a postupné spájanie) týchto území - a kultivačného vplyvu fenoménu kultúrnej krajiny - na/a všetkých občanov Slovenska/Európy. Dôsledkom je zabezpečenie trvalej udržateľnosti Európy. Katalyzátor Európy oslobodenej od vnútorných konfliktov.

Logos toposu v praxi krajinej ekológie vychádza z „Idey národného parku“ (NP Yellowstone, r. 1872), ktorá je oveľa staršia a je sprevádzaná mnohokrát overenou skúsenosťou: národný záujem chrániť národné prírodné a kultúrne dedičstvo sa presadzuje najlepšie vtedy, keď je predmet ochrany (NP) vo vlastníctve štátu, teda v plnej kompetencii tej organizácie, ktorej poslaním je jeho ochrana a správa. Aj pre CHKO svitá: EDoK im ponúka silný právny rámec tvorby a ochrany kultúrnej krajiny - teda kultúrneho národa, a to aj v podmienkach začlenenia do štruktúry samosprávnych krajov. (Takýto model dlhodobo funguje v Poľsku). Štátna ochrana prírody SR by obom týmto kategóriám mala byť akýmsi metodickým radcom a pomocníkom, teda váženým a rešpektovaným členom poradného zboru správy NP (CHKO).

Dušan Bevilacqua

Správa Národného parku Slovenský raj
e-mail: dusan.bevilaqua@sopsr.sk

enviro i fórum 2007

Slovenská agentúra životného prostredia
v Banskej Bystrici
Technická univerzita vo Zvolene
organizujú pod záštitou

Ministerstva životného prostredia SR

3. ročník konferencie Enviro-i-Fórum

Odborné fórum o environmentálnej informatike

www.sazp.sk/enviroiforum

12.-14.6.2007
Zvolen, Technická univerzita